

Geïnformeerde toestemming in de praktijk: tussen deontologie, patiëntenrechten en gegevensbescherming

In de dagelijkse praktijk van psychologen roept het begrip **vrije en geïnformeerde toestemming** regelmatig **concrete, soms delicate vragen op**. Deze komen vaak terecht bij de Studiedienst van de Psychologencommissie:

“Wat wordt volgens de Deontologische Code verstaan onder toestemming?
Welke informatie moet worden verstrekt opdat sprake is van vrije en geïnformeerde toestemming?
Moet ik verplicht een document laten ondertekenen?
Volstaat impliciete toestemming?
Hoe zit het met de toestemming van minderjarigen?”

Al deze vragen verwijzen naar dezelfde vereiste: die van vrije en **geïnformeerde toestemming binnen de relatie tussen de psycholoog en zijn cliënten**.

Toestemming vormt niet louter een administratieve, deontologische of juridische verplichting. Zij draagt wezenlijk bij tot de **kwaliteit van de professionele relatie, het respect voor de autonomie van de geadviseerde persoon en de opbouw van een duidelijk, coherent en transparant kader**, met als doel zowel de patiënt/cliënt/betrokkene als de professional te beschermen.

MAAR OVER WELKE TOESTEMMING HEBBEN WE HET?

- Toestemming voor psychologische begeleiding?
- Toestemming voor een interventie in de zin van de wet betreffende de rechten van de patiënt?
- Toestemming voor de verwerking van persoonsgegevens?

Deze verschillende dimensies overlappen elkaar, zonder echter identiek te zijn. Samen bepalen zij het kader waarbinnen de psycholoog handelt.

➤ Deze nieuwsbrief biedt enkele richtsnoeren om psychologen beter te informeren over wat van hen wordt verwacht inzake vrije en geïnformeerde toestemming, zodat zij hun praktijk hierop kunnen afstemmen en hun reflectie over dit thema kunnen verdiepen.

Erste richtsnoer: toestemming volgens de Deontologische Code

De Deontologische Code herinnert in de deontologische code aan de twee fundamentele principes, namelijk dat de toestemming **geïnformeerd en vrij** gegeven moet kunnen worden.

➤ Zo wordt in artikel 23, §1 van de deontologische code het “vrije” element gespecificeerd:

“De psycholoog neemt niemand tegen zijn wil in onderzoek, begeleiding of behandeling. Hij erkent het recht van de cliënt of proefpersoon om in alle onafhankelijkheid al of niet voor hem te kiezen, en op het even welk openlijk zijn deelname te onderbreken.”

Opdat deze keuze werkelijk vrij zou zijn, moet zij uiteraard ook **geïnformeerd** zijn.

Geïnformeerde toestemming veronderstelt daarom dat de persoon vóór de aanvang van de interventie duidelijke, eerlijke en begrijpelijke informatie ontvangt over de essentiële elementen van de begeleiding. Afhankelijk van de situatie kan deze informatie onder meer betrekking hebben op:

- de doelstellingen van de begeleiding;
- de werkwijze;
- de frequentie en duur van de sessies;
- de financiële aspecten (zoals benadrukt in artikel 37 van de Deontologische Code);
- het vertrouwelijkheidskader;
- eventuele beperkingen daarvan;
- de gebruikte methoden.

Verscheidene bepalingen van de Code benadrukken het belang van deze informatieplicht, met name de artikelen 21 §3, 24, 37, 39 en 41. Overkoepelend legt de Deontologische Code de nadruk op de noodzaak om alle relevante informatie aan de patiënt/cliënt/betrokkene op een duidelijke, begrijpelijke en transparante wijze mee te delen.

IN UW PRAKTIJK

Beschikt de persoon bij de toelichting van het kader, tijdens het eerste gesprek, daadwerkelijk over alle nodige informatie om te begrijpen wat hem of haar te wachten staat en om vrij en geïnformeerd toestemming te geven?

En wanneer de begeleiding wordt opgelegd door een derde?

Sommige interventies vinden plaats in een **context waarin de keuzevrijheid van de patiënt of cliënt beperkt is**. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer de interventie wordt gevraagd of opgelegd door een gemachtigde derde.

In een **beperkt aantal gevallen** is de toestemming van de betrokkene niet altijd vereist.

➤ **Artikel 23 (§2) van de Deontologische Code** bepaalt namelijk:

“Er is geen instemming van de persoon nodig wanneer de psycholoog zijn opdracht heeft gekregen van een overheid die hiervoor wettelijk bevoegd is.”

Dit ontslaat de psycholoog echter niet van zijn informatieplicht en zijn verplichting om het kader te **verduidelijken**. Hetzelfde artikel bepaalt dat hij erop toeziet dat alle betrokken partijen – zowel de opdrachtgever als de cliënt/patiënt – over voldoende informatie beschikken met betrekking tot:

- het doel van de opdracht;
- de gebruikte methoden;
- de wijze waarop informatie wordt uitgewisseld.

➤ **Artikel 23 §3** verduidelijkt bovendien dat,

“indien de professionele relatie is opgelegd door een gemachtigde derde moet de proefpersoon of cliënt op de hoogte worden gesteld van alle mogelijke gevolgen van deze relatie. De psycholoog informeert deze derde en de proefpersoon of cliënt over de verschillende modaliteiten en plichten waaraan zij zich tegenover mekaar moeten houden.”

“De proefpersoon of cliënt heeft het recht, indien hij dit wenst, kennis te nemen van de elementen die in het verslag zijn gebruikt (zoals resultaten van tests of van andere evaluatietechnieken), evenals van de conclusies die zijn persoon aangaan. Dit recht betekent niet dat de proefpersoon of cliënt het recht heeft de mededeling van het voor de gemachtigde derde bestemde verslag te eisen.”

Ook wanneer **toestemming niet vereist is, blijft de verplichting tot informatieverstrekking en transparantie dus van centraal belang**.

En wanneer een minderjarige betrokken is?

Voor een meer diepgaande analyse van de begeleiding van minderjarigen verwijzen wij u naar onze [webpagina](#) en naar de [nieuwsbrief](#) die specifiek aan deze thematiek is gewijd. Daarin wordt onder meer ingegaan op de vraag van het ouderlijk gezag en op de mogelijkheid voor een minderjarige om zelf toestemming te geven zonder de houders van het ouderlijk gezag daarbij te betrekken. Deze elementen zijn van essentieel belang in de praktijk.

De Deontologische Code bevat reeds verschillende belangrijke richtsnoeren.

➤ **Artikel 23 §4** bepaalt dat:

“De tussenkomst van de psycholoog bij een minderjarige gebeurt rekening houdende met zijn onderscheidingsvermogen, zijn capaciteiten, zijn situatie, zijn rechtspositie, zijn therapeutische behoeften en de geldende wettelijke bepalingen.”

➤ **Artikel 23 §5** verduidelijkt bovendien dat:

“Wanneer een wettelijke vertegenwoordiger verzoekt om een raadpleging voor een minderjarige of voor een wettelijk beschermde meerderjarige die onder zijn gezag staat, probeert de psycholoog hun instemming te verkrijgen in de mate van hun mogelijkheden en vergewist zich van de inlichting en de toestemming van hun wettelijke vertegenwoordiger(s).”

IN UW PRAKTIJK

De psycholoog dient dus rekening te houden met het onderscheidingsvermogen van de minderjarige, diens maturiteit, situatie, therapeutische behoeften en de toepasselijke wettelijke bepalingen. Zelfs wanneer de minderjarige niet als voldoende wijsbekwaam wordt beschouwd, moedigt de Code aan om hem of haar zoveel mogelijk bij het traject te betrekken en diens instemming te zoeken binnen de grenzen van zijn of haar mogelijkheden.

Elke situatie vereist daarom een **individuele klinische beoordeling van de toestemming en van de concrete wijze waarop deze wordt verkregen**.

En wanneer de persoon niet in staat is toestemming te geven?

De Deontologische Code houdt ook rekening met situaties waarin een persoon niet in staat is om vrije en geïnformeerde toestemming te geven wegens zijn psychologische of medische toestand.

➤ **Artikel 24** bepaalt dat:

“De vrije en geïnformeerde toestemming van de cliënt of proefpersoon berust op zijn vermogen om vrij te handelen en om verantwoordelijkheid op te nemen voor zijn handelingen. Ingeval de cliënt of proefpersoon niet meer als dussdanig kan handelen, hetzij om medische hetzij om psychologische redenen, zal de psycholoog die een professionele relatie heeft met deze persoon, zich in eerste instantie beroepen op de wensen die deze persoon zelf eventueel heeft geformuleerd voordat hij in zijn huidige toestand is terechtgekomen, en vervolgens, op de wensen van een wettelijk gemachtigde derde.”

In dergelijke situaties verdwijnt toestemming niet als ethisch principe, maar kan zij niet langer rechtstreeks bij de betrokken persoon worden verkregen. De psycholoog wordt dan uitgenodigd om:

- in de eerste plaats de eerder door de persoon geuite wensen te achterhalen;
- en, bij gebrek daaraan, rekening te houden met de aanwijzingen van de wettelijk gemachtigde derde.

Ook in deze bijzondere omstandigheden blijft het handelen van de psycholoog geleid door **respect voor de persoon**, voor diens **autonomie** voor zover mogelijk, en door het streven naar **proportionaliteit** bij het nemen van beslissingen.

Voor klinisch psychologen: voorafgaande informatie bij een interventie

Wat toestemming betreft, zijn klinisch psychologen niet alleen **gehouden de principes van de Deontologische Code na te leven**, maar ook **de wet betreffende de rechten van de patiënt**. Deze wet verankert het recht van de patiënt om voorafgaand aan elke interventie vrije en geïnformeerde toestemming te geven.

De term “tussenkomst” kan in de context van een psychologische begeleiding ongebruikelijk klinken; toch dient te worden benadrukt dat in de wet van toepassing is op alle gezondheidszorgbeoefenaars, met inbegrip van klinisch psychologen.

➤ **Artikel 8 van de wet betreffende de rechten van de patiënt** bepaalt dat de voorafgaande informatie minstens betrekking moet hebben op:

1. het doel de aard, de graad van urgentie, de duur, de frequentie;
2. de te verwachte ontwikkelingen en nazorg van de tussenkomst;
3. de voor de patiënt relevante tegenaanwijzingen, nevenwerkingen en risico's;
4. de mogelijke alternatieven, al dan niet uitgevoerd door een andere gezondheidszorgbeoefenaar;
5. alle andere voor de patiënt relevante verduidelijkingen, desgevallend met inbegrip van de wettelijke bepalingen die met betrekking tot een tussenkomst dienen te worden nageleefd.

Daarnaast moet de gezondheidszorgbeoefenaar de patiënt informeren over de financiële gevolgen van de interventie.

Het doel van deze informatieplicht is de patiënt in staat te stellen actief deel te nemen aan beslissingen met betrekking tot zijn gezondheid. Binnen de psychologische praktijk sluiten de door de wet vereiste gegevens grotendeels aan bij de informatie die reeds door de Deontologische Code wordt voorgescreven. Beide beogen immers hetzelfde doel: **het waarborgen van een werkelijk vrije en geïnformeerde toestemming, gebaseerd op een voldoende begrip van het kader en van de voorgestelde aanpak**.

Voor alle psychologen: is toestemming een momentopname of een proces?

Juridische teksten beschrijven toestemming vaak als een **eenmalige handeling**: een persoon ontvangt informatie en stemt vervolgens in met of weigert een tussenkomst.

➤ De **psychologische praktijk is doorgaans genuanceerder**. De doelstellingen van een begeleiding of behandeling evolueren, nieuwe informatie komt aan het licht, bepaalde moeilijkheden doen zich tijdens het traject voor en de verwachtingen van de patiënt of cliënt kunnen veranderen.

Vanuit dit perspectief beperkt geïnformeerde toestemming zich niet noodzakelijk tot wat tijdens het eerste gesprek wordt besproken. Zij worden opgevat als een **voortdurend proces van dialoog, informatieverstrekking en herbeoordeling gedurende de hele professionele relatie**.

Deze dynamische dimensie doet geen afbreuk aan de juridische en deontologische vereisten. Integendeel, zij benadrukt dat geïnformeerde toestemming ook een instrument is ten dienste van vertrouwen, transparantie en de autonomie van de begeleide persoon. In de praktijk is het nuttig om deze momenten van herbeoordeling in het dossier van de betrokkene te documenteren - bijvoorbeeld door te noteren wat opnieuw werd besproken en wanneer. Dit sluit aan bij de vraag naar de vorm van toestemming, die hieronder wordt behandeld.

Daarnaast moet worden benadrukt dat toestemming, **behalve in situaties waarin een interventie wordt opgelegd door een gemachtigde derde, op elk moment kan worden ingetrokken**.

Voor alle psychologen: impliciete of expliciete toestemming? Mondeling of schriftelijk?

Wat toestemming betreft, bestaat er noch in de Deontologische Code, noch in de wet betreffende de rechten van de patiënt, een regel die één specifieke vorm voorschrijft.

➤ **De wet betreffende de rechten van de patiënt** bepaalt immers dat:

“de toestemming wordt uitdrukkelijk gegeven behalve wanneer de gezondheidszorgbeoefenaar, na de patiënt voldoende te hebben geïnformeerd, uit de gedragingen van de patiënt redelijkerwijze diens toestemming kan afleiden.”

Toestemming kan dus expliciet of impliciet zijn, **op voorwaarde dat vooraf voldoende informatie werd verstrekt en dat uit het gedrag van de patiënt diens instemming redelijkerwijze kan worden afgeleid**.

Evenmin bestaat er een algemene verplichting om toestemming schriftelijk vast te leggen.

➤ **De wet betreffende de rechten van de patiënt** bepaalt bovendien dat:

“op verzoek van de patiënt of van de gezondheidszorgbeoefenaar wordt de toestemming schriftelijk, hetzij op papier, hetzij elektronisch vastgelegd en toegevoegd aan het patiëntendossier.”

In de praktijk kan mondelinge of zelfs impliciete toestemming dus volstaan, op voorwaarde dat het patiënt-/cliëntdossier duidelijk vermeldt dat:

- de noodzakelijke informatie werd verstrekt;
- de patiënt/cliënt/betrokkene geen bezwaar heeft gemaakt of zijn instemming heeft gegeven (mondeling of via af te leiden uit zijn/haar gedrag).

Een schriftelijke toestemming kan echter een nuttig bewijsstuk vormen in geval van betwisting of wanneer later verduidelijking nodig blijkt over het bestaan en het voldoen aan de voorwaarden van de gegeven toestemming.

Enkel toestemming voor psychologische begeleiding? Niet helemaal

Naast de toestemming voor de psychologische begeleiding moet een onderscheid worden gemaakt met de toestemming voor de verwerking van persoonsgegevens, zoals geregeld door de AVG (Algemene Verordening Gegevensbescherming). Deze heeft in de eerste plaats tot doel transparantie te waarborgen over het gebruik van persoonsgegevens en kan in bepaalde gevallen worden ingetrokken.

WAT ZEGT DE AVG?

Gezondheidsgegevens genieten een bijzondere bescherming. Elke verzameling, bewaring, raadpleging, verwerking, gebruik of overdracht van deze gegevens vormt een verwerking van persoonsgegevens, en de AVG vereist dat deze verwerking gebaseerd is op een geldige rechtsgrond.

Hierbij is een **essentieel - en vaak verkeerd begrepen - onderscheid van belang**. De verwerking van gezondheidsgegevens berust niet automatisch op toestemming. In veel situaties zijn andere rechtsgronden van toepassing, bijvoorbeeld wanneer de verwerking - bijvoorbeeld door te noteren wat opnieuw werd besproken en wanneer - dit sluit aan bij de vraag naar de vorm van toestemming, die hieronder wordt behandeld.

Dit onderscheid heeft belangrijke praktische gevolgen. Klinisch psychologen zijn verplicht een patiëntendossier aan te leggen en veilig bij te houden. De patiënt kan zich daarom niet verzetten tegen de bewaring van informatie die onder deze verplichting valt, noch de verwijdering ervan eisen. Met andere woorden: het intrekken van de toestemming voor de begeleiding geeft geen recht op het wissen van het dossier of gegevens die daarin worden bewaard. Dit is een vraag die regelmatig terugkomt en die vooraf duidelijk met de patiënt besproken dient te worden.

Voor meer informatie over de AVG <https://www.inami.fgov.be/fr/professionnels/info-pour-tous/reglement-general-sur-la-protection-des-donnees-rpds>

• RIZIV – AVG (GDPR): <https://www.inami.fgov.be/fr/professionnels/info-pour-tous/reglement-general-sur-la-protection-des-donnees-rpds>

• Gegevensbeschermingsautoriteit (België): <https://www.autoriteprotectiondonnees.be/>

Conclusie

➤ **Geïnformeerde toestemming vereist niet alleen duidelijke, aangepaste en begrijpelijke informatie, maar ook een voortdurende reflectie over de manier waarop die informatie wordt verstrekt en begrepen**.

➤ **Juridische teksten bieden daarbij onmisbare richtsnoeren**; de dagelijkse praktijk toont echter aan dat geïnformeerde toestemming veel meer is dan een loutere formaliteit.

➤ **Vrije en geïnformeerde toestemming omvat dan ook drie onderscheiden maar complementaire dimensies: een deontologische dimensie, een dimensie verbonden aan de rechten van de patiënt en, in voorkomend geval, een dimensie inzake gegevensbescherming**. Elk van deze dimensies volgt een eigen logica en kan tegelijkertijd van toepassing zijn op dezelfde situatie. Voor de psycholoog is het essentieel om te bepalen welke dimensie(s) in een bepaalde context van toepassing is/zijn, passende en begrijpelijke informatie te verstrekken en daarvan een adequate vermelding in het dossier an de betrokkene te bewaren. Bij twijfel over een specifieke situatie blijft het aangewezen om de toepasselijke regelgeving te raadplegen of advies in te winnen, bijvoorbeeld bij de Studiedienst van de Psychologencommissie.

Om bij de hand te houden

Geïnformeerde toestemming laat zich herleiden tot één enkele regel. Bij vragen of complexe situaties vormt de Deontologische Code uw eerste referentiepunt.

Wij nodigen u uit om de **artikelen 21, 23, 24, 37, 39 en 41** (opnieuw) te raadplegen, aangezien deze specifiek betrekking hebben op informatieverstrekking, toestemming en het professionele kader.

[Raadpleeg de Deontologische Code](#)

Een vraag? Twijfelt u over een situatie in uw praktijk?
Of het nu gaat om uw verplichtingen, een deontologische vraag of een concrete situatie, u kunt contact met ons opnemen.

✉ per e-mail : studiedienst@compsy.be (+32 2 503 29 39) : maandag en donderdag: van 12.30 tot 16.00 uur
dinsdag: van 09.00 tot 12.30 uur

Wij danken u voor uw aandacht en uw inzet.

Met vriendelijke groeten,
De Psychologencommissie

Wij werven aan: **Medewerker administratie en ledenbeheer (HIF/X)**
Ontdek onze vacature en word lid van de Psychologencommissie: [Bekijk de vacature](#)

